

**MEDIALIZOVANÝ KONFLIKT III.
(NA FRONTÁCH STUDENÉ VÁLKY OPTIKOU OBOROVÉ
DIDAKTIKY DĚJEPISU A MEDIÁLNÍ VÝCHOVY)**

KAMIL ŠTĚPÁNEK

The text gives an alternative viewpoint of the topic of cold war in the teaching of history in primary school. It emphasises the importance of the film media in shaping the child's historical awareness. It also notes the need for developing the child's skills in analysing the media message, for period of cold war, encoded into characteristic genres feature films.

Key words: media; aided education; methodology of history; historian film; teaching history; period of cold war

Den poté (USA 1983): V 80. letech 20. století mediální tvůrci věnovali opravdu značné úsilí vyobrazení toho, co bude následovat po zmáčknutí červených tlačítek. Zatímco vlevo na snímku z katastrofického filmu američtí občané sledují odvetný úder z raketových sil mateřského území, filmový plakát avizuje divácké zážitky po dopadu nepřátelských střel. Jak asi ovlivní shlédnutí podobných scén historické vědomí dnešního žáka?

Motto:

Podstata a rysy raketojaderné války... Zbraně hromadného ničení, ničivé faktory: světelné záření, tlaková vlna, pronikavá radiace. Radioaktivní zamoření: zdrojem je radioaktivní spad – hlavně při pozemním výbuchu. Vzniká tzv. radioaktivní stopa. Zamoření ve směru proudění větru. Po jaderném výbuchu nejsou všechna místa stejně nebezpečná. Úroveň radiace klesá od centra výbuchu. Pásma zamoření: A – mírné zamoření (do 40R), B – silné zamoření (do 400R), C – nebezpečné zamoření (do 1200R). Účinek je charakterizován dávkou radioaktivního zamoření, kterou mohou občané obdržet v zamořeném prostoru. Rozměry pásem závisí na: ráži pumy, povětrnostních podmínkách, druhu výbuchu. Režim života v zamořených oblastech: 1 – nutného

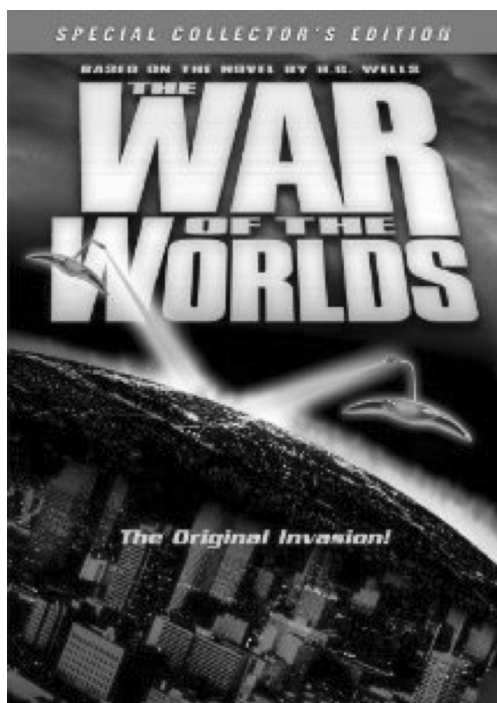
ukrytí (výše než 30R), 2 – omezeného pohybu obyvatelstva v prostředcích IPCHO... (Sešitový zápis žáka 7. třídy ZŠ; předmět Braná výchova; datum zápisu 21.–28. 10. 1977. Zkráceno. Námět pro úvodní motivaci dějepisného výkladu k tématu Studená válka)

Fenomén studené války s sebou přináší nevyhnutelné dědictví, stejně jako každý jiný skutečný konflikt. Jeho vliv na současnost je neoddiskutovatelný a stále působí. Obsáhl změny myšlení lidského společenství od otázek vojenské bezpečnosti (jaderné arzenály velmocí) až po kulturní sféru a zřetelně ukazuje, kde je se současností pevně propojen. Kontakt s veřejností tradičně převažuje v mediální sféře, kde se promítl rovněž do filmu obecně a zejména filmu hraného, ať už dobového nebo zpětně reflektujícího konkrétní události.

Předpokládejme, že kurikulární reforma umožní využívat ty cesty, které jsou sociálně a zkušenostně blízké mladé generaci, a které se v současné historické kultuře prezentují.¹ Nové spojnice do světa dějin a historie v dnešní době zastupuje zejména film a televize, internet, každodenní život, žurnalistika, reklama, politika, pohádky a krásná literatura vůbec, rodinná tradice. Významnou roli v tomto procesu tedy sehraje Mediální výchova. Působení filmu je vystavena

samozejmě i mládež, nicméně očekávané výstupy Mediální výchovy a výuky moderních dějin nám zároveň dávají do rukou potenciální nástroj na kultivaci vlivu této produkce ve vědomí žáka, k formování historického vědomí. Řeší se tedy problém, jak žáky naučit zacházet s těmito typy historických informací.

Poválečné půlstoletí, viděno dějepisnou optikou, představuje pro Mediální výchovu nevyčerpatelný zdroj námětů. Rejstřík sahá od každodennosti v totalitních režimech přes plány na výrobu superbomb až po osudy třetího světa vydaného napospas sovětsko-americkému soupeření. Jednou z alternativních, avšak relevantních možností, jak téma v kontextu školní výuky uchopit, je proto zúžení pohledu na prominentní kapitoly studené války. Nepochybně mezi ně patří nebezpečí globální jaderné katastrofy a měření sil velmocí na vedlejších bojištích. Tyto kapitoly mohou být představovány skutečnými válečnými konflikty, jejich simulacemi nebo soubojem rozvědných služeb o informace vedoucí ke zničení protivníka. Ne vždy se však jedná o pouhý mediální obraz soupeře. Filmy z této éry a o ní jsou cenné především přesvědčivě věrným obrazem nejrůznějších forem utrpení a tísnivé atmosféry, kterou sovětsko-americké soupeření přineslo. Aby však byly prvoplánové

Válka světů (USA 1953): *Tímto dnes nechtěně úsměvným sci-fi snímkem, pro děti školou povinné nevyjímaje, kulminovala v první polovině 50. let 20. století nevidaná mediální kampaň. V centru pozornosti se ocitl barbarský protivník, který cizí světy podrobí nebo zničí. Oběť (USA) i agresora (SSSR) lze poměrně snadno identifikovat.*

¹ Dostupné na <http://www.zkola.cz/zkedu/pedagogictipracovnici/kabinetspolecenskyhvedaumeni/clanky/29075.aspx>.

Planeta opic (USA 1968): *Málokterá sci-fi dosáhla podobného účinku a úspěchu jako adaptace kultovního díla Pierra Boulleho. Aktualizované poselství v duchu studené války se koncentruje do závěrečné sekvence: „Tak se jim to přece povedlo?!“ Od dob Války světů (USA 1953) nicméně patrný posun – výzva ke globální zodpovědnosti.*

dostupné literatury i autorova osobního občanského a diváckého prožitku nutně neúplný, subjektivní pokus o zachycení a posouzení vývoje hraného filmu v období studené války i její zpětné reflexe. V didaktické a metodické části doplněné obrazovou přílohou posléze nástin oborových kontextů a alternativních vstupů do výuky.

Priority jsou vymezeny velmi nepřesně tzv. velkými dějinami, neboť filmoví tvůrci často tyto velké dějiny s oblibou líčí v příběhu jednotlivců či malých sociálních skupin velkými dějinami zasažených. Konstatovali jsme již, že studená válka významně ovlivnila všechny aspekty společenského, politického i kulturního života v obou mocenských blocích. Platnost výroku lze vztáhnout i na filmový průmysl formovaný neméně hlubokým a dlouhotrvajícím účinkem. Hollywoodské spektakly se nejprve zaměřily na vyhledávání komunistického nepřítele mezi americkými občany a velké množství podřadných filmů pomáhalo vytvářet dojem, že země je zaplavena komunistickými špiony. Po pádu McCarthyho však tento proud ztrácel na síle a Hollywood obrátil svoji pozornost ke komunistické expanzi ve světě. V myslích politiků i občanů bylo třeba dosáhnout ochoty vstoupit znovu do případné války. Zároveň však nebylo jednoduché vyhnout se trvalé úzkosti z vyhlídek na dlouhodobý konflikt mezi komunistickým blokem a Západem, který mohl snadno přerůst v jadernou katastrofu. Popsané nebezpečí se zřetelně promítalo do všech významných žánrů hollywoodského filmu. Nejsilnější kořeny však zapustilo ve válečných snímcích a sci-fi.

i kódované informace čitelnější, je vhodné uplatnit multiperspektivní strategii. Doplňuje chronologický úhel pohledu žánrovým vymezením i analýzou národních kinematografií.

a) Nástin chronologického vývoje filmové produkce studené války a o ní

Pohlédneme-li takto zpřesněnou optikou na padesátileté období a běžně dostupné zdroje informací, získáváme sice nepřesnou, ale přece jen představu o měnících se i přetrvávajících prioritách ve filmovém průmyslu obou mocenských bloků, ale spíše západního společenství.² A ač jím nemohou být, jejich tvůrci předpokládali, že se stanou průvodcem zápasu mezi Západem a Východem, morálně čitelnou soutěží mezi supervelmocemi.

² Informace o sovětském filmu, respektive produkci východního bloku, jsou povětšce zaměřeny na avantgardní nikoli však propagandistickou produkci. Ať už listujeme běžně dostupnými encyklopedickými díly sepsanými mimo dosah tehdejší sovětské moci nebo po jejím pádu, jsme nuceni konstatovat spíše nezájem v pátrání po kinematografické ideologické agitce. Teoretiky a filmové historiky logicky přitahovala pouze rebelská kinematografie nebo alespoň ta, která ji měla ukrytu mezi řádky. Srov. blíže PARKINSON, D.: *Film*. Praha 1996; PŁAŻEWSKI, J.: *Dějiny filmu: 1895-2005*. Praha 2009; *Kronika filmu*. Praha 1995. Dobové domácí přehledy sovětské produkce se s výše jmenovanými ve vztahu ke sledovanému tématu vzácně shodují. Špionáž je skutečně tématem, avšak s akcentem na odhalování nepřátel státu a režimu. Boj mezi „námi“ (těmi dobrými) a „jimi“. Špionáž strategických zbraní, riziko jaderné katastrofy ani měření sil na světových bojištích nepředstavovalo pro ideologické komise zřejmě tu správnou prioritu. Srov. blíže: *Stručné dějiny sovětského filmu*. Praha 1970.

Válečné hry (USA 1983): *V tuto chvíli se děstí hrdinové ještě dobře baví a sledují na obrazovce dráhy nukleárních raket mířících na cíle v USA. Netuší, že se nejedná o počítačovou hru, ale reálný program, schopný rozpoutat třetí světovou válku.*

Filmy jako *Válka světů* (1953) vypráví o mimozemských nájedncích, kteří nově objevené planety buď kolonizují nebo zničí. Podobně symbolicky vyjádřily napětí studené války i válečné filmy. Ať už se vracejí do druhé světové či korejské války nebo si pohrávají s tématem možného konfliktu, zdůrazňují občanské ctnosti jako vlastenectví, profesionalitu a ochotu spolupráce, které zachránily západní svět před totalitou. Významnou složku přitom představovalo zobrazování zbraní a systémů (strategické bombardéry, atomové ponorky...), které byly vyvinuty proto, aby porážce zabránily.

Druhá polovina padesátých let přinesla jisté uvolnění mezinárodního napětí, které se ve filmové produkci okamžitě promítlo. Symbolicky je snad nejdůrazněji vyjádřil americký snímek *Na pláži* z roku 1959, zamýšlející se nad nebezpečím fatálních důsledků jaderného konfliktu a jeho zbytečnosti. Zdůrazňuje, že ani Američané ani Sovětský svaz nemají morální nárok na rozpoutání konfliktu a nebezpečí převažuje nad jakoukoli ideologií. Studená válka se nevyhnula ani hororovému žánru a padesátá léta přináší celou řadu snímků s tématy mutantů (*Mravenci...*) a nejrůznějších obud, jež se vyvinuly v důsledku ozáření a komplikují život komunitě lidí, jenž přežili.

Nové přiosazení vztahů mezi oběma bloky v souvislosti s 2. berlínskou krizí v roce 1961 vede mimo jiné Stanley Kubricka k natočení titulu *Dr. Divnoláska, aneb Jak jsem se naučil nedělat si starosti a mít rád bombu*.³ Mrazivá satira označuje dobovou velmocenskou politiku za projev arogance, jejíž prioritou je především zničit. Jedním z klíčových momentů je neuposlechnutí rozkazu zastavit jaderný útok. Paralelní téma, které názorně odráží vztahy obou bloků představuje od padesátých let také svět špionáže.

Po zahájení vietnamské války v polovině šedesátých let dochází v americké společnosti k mizení konsenzu ve vztahu ke komunistickému bloku a Spojené státy se rozdělují na příznivce a odpůrce americké přítomnosti ve Vietnamu. Nejednoznačné postoje, ale spíše tu druhou stranu vnímající tuto skutečnost jako barbarizaci vlastenectví,⁴ symbolizují snímky *Četa* nebo *Copolova Apokalypsa*.

Obnovení studené války nástupem Ronalda Reagana a v podstatě úspěšná koncepce zrychlených závodů ve zbrojení, kterým sovětský blok ekonomicky nestačil, probíhala v době, kdy měla americká společnost za sebou rozčarování z vietnamské války i celkové americké zahraniční politiky.

b) Žánrově typologické aspekty

Poněkud snazší je pohled žánrově tematický. Do konečné podoby filmové nabídky se pochopitelně zásadním způsobem promítají národní stereotypy, tradice, režimní ideologie, spole-

³ KUBRICK, S. (režie): *Dr. Divnoláska aneb Jak jsem se naučil nedělat si starosti a mít rád bombu*. VB 1964.

⁴ AGOSTINI, D. P.: *Legendární filmy*. Praha 2009, s. 388; PARKINSON, D.: *Film*. Praha 1996; PŁAŻEWSKI, J.: *Dějiny filmu: 1895–2005*. Praha 2009; *Kronika filmu*. Praha 1995.

česká objednávka a komerce. Pro uplatnění ve výuce má samozřejmě nemenší vliv i dostupnost filmových vzorků.

• Dokumentární a animované filmy

Přestože osu textu tvoří hraný film, je přínosné alespoň úvodní okrajové připomenutí zajímavých momentů dokumentární⁵ a animované produkce. Nezpochybnitelný monolit představuje americký televizní seriál *Studená válka*,⁶ který Česká televize odvysílala v polovině 90. let. Spousta učitelů jej ocenila jako instruktážní materiál pro výuku na základních i středních školách a především v posledním roce základních škol. Tento seriál skrývá hodnoty nejen v reflexi minulé éry, může mladé generaci pomoci pochopit dnešní dobu a poměry ve světě.

Vraťme se ale do raného období studené války. Protože jeden ze symptomů představovala reálná hrozba nukleární války, vláda USA vzdělávala národ jak přežít jaderný útok. Tento akt je znám jako „Civil Defense“ a v jeho rámci vznikla celá řada instruktážních krátkých filmů nebo publikací nešetřících ani dětského čtenáře či diváka. V září 1961 zahájila americká vláda dopisem tehdejšího prezidenta Kennedyho „Community Fallout Shelter Program“ program, nabádající obyvatele k využívání úkrytů. Mnoho lidí na základě tohoto doporučení začalo ve vlastních domech budovat úkryty („Fallout Shelters“). Akce navazovala na techniku vyučovanou již od konce čtyřicátých let ve školách „Duck and Cover“ (pomocí filmu nesoucího stejný název), která měla sloužit k osobní ochraně v případě jaderného výbuchu. Ostatně malá holčička v epizodě příběhu proslulého Foresta Gumpa také sleduje animovaný příběh o šikovné želvičce, která dávala při instruktáži pozor a poté se správně ukryje do krunýře před radioaktivním zářením!

Ve Velké Británii v roce 1982 promítali snímek *Nuclear War: A Guide To Armageddon*. Tento sugestivní krátký film informuje ve třiceti minutách, jak by vypadaly následky dopadu jaderné hlavičky o síle jedné megatony do centra Londýna. A zároveň radí jak si postavit vlastní protiatomový kryt na zahradě a také jak dlouho je třeba zůstat ve svém bunkru. Snímek, zakončený mrazivým závěrem, se hemží výbuchy, ukázkami následků dopadu jaderné hlavičky a praktickými návody, jak se chovat.

Stopa studené války je nesmazatelně vryta i do dětské animované produkce dalších zemí. Mnohokrát ji viděly i české děti prostřednictvím kresleného seriálu francouzské televize *Byl jednou jeden člověk*, který v mnoha reprízách obletěl svět a je dostupný na DVD. Titulkové pasáže zrychleně přehrávající historický vývoj končí překvapenými kosmonauty, kteří z vesmíru sledují explozi Země po nukleární válce.

• Žánry a témata hraného filmu

Jak již bylo inzerováno, subjektivní výběr se omezil na následující tituly a účelové anotace:

⁵ Dokument volně dostupný na <http://www.videacesky.cz/ostatni-zabavna-vidoa/dokument-o-atomovych-bombach-%E2%80%93-11-sssr-car-bomba>. V dobovém komentáři se mimo jiné praví: „Rusové porušili dohodu. Není nic, čím by mohli omluvit explozi této obudné a neopodsatněné zbraně. USA toho brzy využijí a započnou intenzivní testování nových zbraní.“

⁶ COOMBS, T. (režie): *Studená válka* [TV seriál – 24 epizod]: USA 1998. 1. Soudruzi 1917–1945, 2. Železná opona 1945–1947, 3. Marshallův plán 1947–1952, 4. Berlín 1948–1949, 5. Korea 1949–1953, 6. Rudí 1947–1953, 7. Po Stalinovi 1953–1956, 8. Sputnik 1949–1961, 9. Zeď 1958–1963, 10. Kuba 1959–1962, 11. Vietnam 1954–1968, 12. MAD 1960–1972, 13. Lásku, ne válku – 60. léta, 14. Rudé jaro – 60. léta, 15. Čína 1949–1972, 16. Dětené 1969–1975, 17. Dobří a zlí 1967–1978, 18. Na zadním dvorku 1954–1990, 19. Ochlazení 1977–1981, 20. Boží bojovníci 1975–1988, 21. Špioni 1944–1994, 22. Hvězdné války 1981–1988, 23. Zeď se hroučí 1989, 24. Závěry 1989–1991.

- **Válečný a protiválečný:** V nepřátelských vodách, Krvavý příliv, V ostře sledovaném pásmu, Osamělá plavba, Událost ve čtverci 36-80, Rambo první krev, Rambo II, Copak je to za vojáka, K 19, Top Gun, Hon na Rudý říjen, Vysoká modrá zeď, Četa, Apokalypsa.⁷
- **Sci-fi-katastrofický:** Válka světů, Den poté, Konec srpna v hotelu Ozon, Dopisy mrtvého, Šílený Max, Dr. Divnoláska, Na břehu, Malevil, Planeta opic, Do nitra planety opic, Terminátor, Válečné hry.
- **Špionážní:** Srdečné pozdravy z Ruska, Goldfinger, TASS je zplnomocněn prohlásit.
- **Historický:** 13 dní, Volba cíle.

Snímek Johna Badhama **Válečné hry**⁸ natočený v roce 1983, je obvykle řazen do kategorie sci-fi, snaží se však vyvolat iluzi nebezpečné skutečnosti. Drama začíná poté co sedmnáctiletý počítačový nadšenec David (Matthew Broderick) začne v programu nabízejícím jeho oblíbené válečné hry hrát hru Globální termonukleární válka. Posléze zjistí, že jde o skutečný vojenský program a stroj se opravdu chystá k válečnému střetnutí. David se s pomocí vědce, který program vymyslel, a své přítelkyně snaží zabránit odpálení jaderných raket. Vysvětlit počítači, že šlo jen o hru, však není vůbec jednoduché a děj ovládne tísnivá atmosféra možného zničení světa. Podle věku hlavních hrdinů a jejich spásonosných konání je snímek zřetelně zacílen na dětského diváka, nicméně zapadá do atmosféry probíhající studené války.

Málokterá sci-fi dosáhla podobného účinku a úspěchu jako kultovní dílo Pierra Boulleho⁹. Aktualizované poselství **Planety opic**¹⁰ známého francouzského romanopisce se v duchu studené války koncentruje do závěrečné sekvence. Protagonista příběhu (Charlton Heston) osvobozený ze spárů opic, jež ovládly anonymní planetu, postupně dospěje k děsivému poznání, že je nikoli ve vzdáleném vesmíru, nýbrž na Zemi zničené globálním konfliktem. Závěrečný obraz s hlavou Sochy svobody vyčnívající z pobřežního písku v místech, kde kdysi musel stávat New York a astronautův výkřik: „Tak se jim to přece povedlo!“ v sobě originálně shrnuje všechny děsivé obavy z nebezpečí jaderné války a jejich důsledků. Snímek inicioval řadu víceméně nepovedených pokračování, z nichž stojí za zmínku pro naše účely alespoň navazující **Do nitra Planety opic**¹¹. Zatímco v pilotním snímku si tvůrci ještě vystačili s jediným šokujícím záběrem (viz. obr.), tento díl obsahově i myšlenkově rozvíjí již vyčerpanou zápletku s atomovou válkou. V duchu potřeb její „studené verze“ jsme konfrontováni s ruinami New Yorku a přeživšími lidskými uctívači božstva jaderné hlavice. Režisér Tim Burton po více než třiceti letech pozval diváky znovu na planetu opic¹². V daleké budoucnosti se ve vesmíru odehraje nehoda, která vrhne mladého astronauta, kapitána Leona Davidsona (Mark Vahlberg) dopředu v čase a donutí ho přistát na neznámé planetě s lidskými divochy a vládou opicemi. Ústředním tématem remake však již není sebedestrukce lidské společnosti, ale v lepším případě znepokojivé otázky, týkající se rasismu, hodnoty člověka, tolerance moci zakončené ironickým finále. Po návratu na Zemi totiž čeká protagonistu příběhu opičí civilizace žijící v kopii lidské.

Malevil.¹³ I v tomto případě se jedná o adaptaci vynikajícího sci-fi románu z pera francouzského romanopisce, tentokrát Roberta Merleho. Děj se odehrává na francouzském venkově v druhé polovině 20. století. Líčí osudy hrstky lidí, kteří ve starém hradě přežili atomovou vál-

⁷ AGOSTINI, D. P.: *Legendární filmy*. Praha 2009, s. 388.

⁸ BADHAM, J. (režie): *Válečné hry*. USA 1983. <http://www.hackingmovies.com/war-games-1983-hacking-movie.htm>.

⁹ Napsal Pierre Boulle, z francouzského originálu *La Planète des singes* (Paris 1963). Na rozdíl od filmového zpracování se děj románu důsledně odehrává ve vzdáleném mezihvězdném prostoru.

¹⁰ SCHAFFNER, F. J. (režie): *Planeta opic*. USA 1968.

¹¹ POST, T. (režie): *Do nitra Planety opic*. USA 1970.

¹² BURTON, T. (režie): *Planeta opic*. USA 2001.

¹³ CHALONGE, CH. De (režie): *Malevil*. Francie, Německo 1981.

ku, neboť území počítané pro případný nástup protivníka není přímo zasaženo radioaktivním spadem. Poměry mezi přeživšími se vrací do středověku a je třeba začít znovu. Přes pomalé tempo a nezáměrné zneužívání emocí účinkuje jako působivá podívaná.

Kdo by neznal alespoň tituly špionážních příběhů *Srdečné pozdravy z Ruska*, nebo *Goldfinger*? Když do kin zafičila první bondovka, málokoho napadlo že začíná jedna z nejdelších filmových sérií v historii.¹⁴ První díly ještě zpracovávaly poměrně nevinná témata, ale Žiješ jen dvakrát z roku 1967 odrážejí globální politické klima a Bondův úkol zcela koresponduje se sledovaným tématem: nic menšího, než uchránit svět od nukleární války mezi SSSR a USA. Agentovy mise na obě strany železné opony v tomto duchu pak pokračují až do předposledního dílu.

Ambice s přívlastkem historický si nárokují snímky *13 dní*¹⁵ a *Volba cíle*¹⁶. Zatímco první z nich natočený ve Spojených státech rekonstruuje dny karibské krize z října 1962, kdy stál svět na prahu 3. světové války, druhý příběh produkce SSSR se soustředí na postavu fyzika Igora Kurčatova, který od 30. let minulého století vedl sovětský atomový projekt. Po okopírování americké jaderné zbraně v roce 1949 Kurčatov a jeho tým intenzivně pracovali na dalším vývoji, který nakonec vedl k otestování největší jaderné bomby světa nesoucí pojmenování Car-bomba. Snímek však zdaleka není pouze lehce stranicím životopisným vyprávěním, ale snaží se také zdokumentovat všechny důležité kroky světových státníků oné doby, které v této problematice sehrály zásadní roli.

• Optikou národních kinematografií, stereotypů, ideologií a tradic

Odlíšnou perspektivu nabízí mapování podle národních kinematografií. Tradičně masivní investice, velkorysé reklamní prostředky i řemeslná zkušenost zaručují americké kinematografii početní převahu a tedy i rozhodující podíl na tvorbě mediálního obrazu konzumenta – žáka školou povinného nevyjímaje. Ostatní západní demokracie představuje v našem srovnání spíše skromná produkce, v níž stojí za zmínku francouzský *Malevil* nebo britské špionážní bondovky. Sovětský blok sice vyřkl své akční odpovědi na *Ramba* a spol.: *Osamělá plavba*, *Událost ve čtverci 36-80* nebo se připojil varování před důsledky globálního konfliktu *Dopisy mrtvého*, aby tak sekundoval jedinému českému snímku na toto téma *Konec srpna v hotelu Ozon*.¹⁷

c) Didaktické a mediálně výchovné aspekty

Záběry, které hrané i dokumentární filmy o studené válce přináší, jsou nesmírně působivé. Jenže od historického dokumentu a hraného filmu si i sami tvůrci slibovali víc než pouhé obrazy vyvolávající hrůzu. V první řadě plnil účely propagandistické.¹⁸ Jedna z otázek tedy zní, jak je s odstupem času interpretovat a aplikovat pod drobnohledem oborové didaktiky a Mediální výchovy?

¹⁴ Půlstoletí s Jamesem Bondem: *Srdečné pozdravy z Ruska*, 1963; *Goldfinger*, 1964; *Thunderball*, 1965; *Žiješ jen dvakrát*, 1967; *Ve službě Jeho veličenstva*, 1969; *Diamanty jsou věčné*, 1971; *Žít a nechat zemřít*, 1973; *Muž se zlatou zbraní*, 1974; *Špion, který mě miloval*, 1977; *Moonraker*, 1979; *Jen pro tvé oči*, 1981; *Chobotnička*, 1983; *Výhledka na vraždu*, 1985; *Povolení zabíjet*, 1989; *Zlaté oko*, 1995; *Zitřek nikdy neumírá*, 1997; *Jeden svět nestačí*, 1999; *Dnes neumírej*, 2002; *Casino Royale*, 2006; *Quantum of Solace*, 2008.

¹⁵ DONALDSON, R. (režie): *13 dní*. USA 2000.

¹⁶ TALANKIN, I. (režie): *Volba cíle*. SSSR 1974.

¹⁷ SCHMIDT, J. (režie): *Konec srpna v hotelu Ozon*. ČSSR 1966.

¹⁸ SEKERA, M.: Metodický portál, Články: „Média a politická propaganda“ [online]. 10. 05. 2006. [cit. 28. 02. 2011]. ISSN 1802-4785. Dostupný z WWW: <<http://clanky.rvp.cz/clanek/c/z/557/MEDIA-A-POLITICKA-PROPAGANDA.html>>.

Můžeme pracovat s širokým rejstříkem filmů od relativní věrohodnosti snímku 13 dní (USA) až po propagandistické manipulace typu Rambo (USA), Událost ve čtverci 36-40 (SSSR) apod. A podle toho metodicky připravit práci v hodině. Význam propagandy obecně, propagandy v médiích a propagandy v období studené války je nezměrný.¹⁹

Problematika zároveň velice široká a zdaleka přesahující rámec i odborné zaměření textu. Nejedná se pouze o spojení totalitních režimů a propagandy, ale i komplikované otázky typu propaganda versus demokratický stát.²⁰ Zatímco totalitní režimy se potřebou a nutností propagandy nikdy neskrývaly, pro demokratický systém byla vždy diskutabilní a problematická. Příkladnějším jí bylo nutno odlišit od komunistické a v konečném výsledku vnímat jako protipropagandu.²¹ Z celé řady možných analýz propagandy ve filmovém médiu se v rámci školské praxe oborové didaktiky a Mediální výchovy můžeme zamýšlet nad vyhledáváním a demonstrováním následujících elementárních prvků. Za užití vhodné sekvence pod vedením učitele by mohl bez problémů žák odlišit druh ideologie a záměr propagandistické kampaně. Potíže by nemělo činit ani určení cílové skupiny, rozpoznání druhu média, jeho žánru (hraný, dokumentární, animovaný, sci-fi, špionážní, katastrofický, protiválečný apod.). Zvláštní prvky posilující účinek propagandy – převaha negativně vyznívajících záběrů, temná či naopak optimistická hudba, agresivní slovník, výběr lidských typů apod. Jak bylo uvedeno již výše, důležitou součástí představovala i jistá forma domácí předpropagandy, která nepochybně připravovala na konkrétní akci, o níž se předpokládalo, že se jí občan bude muset zúčastnit. V našem případě možnost jaderné války. Odhalení tohoto rysu dobových mediálních sdělení je rovněž nepochybně v možnostech dnešního žáka ZŠ.

Obrazy války a dětská psychika. Asociace, které tzv. protiválečný nebo válečný film vyvolává, nejsou u všech žáků stejné: Mohou být závislé na rodinných zkušenostech přenášených z generace na generaci, ovlivněny aktuální situací, postavením společenské vrstvy nebo na změnách společenského klimatu. Promítání filmu nebo vybrané scény může dětskou mysl zaplnit válečnými hrůzami. Pokud se tedy ve vzdělávací činnosti nechceme zříci uplatnění válečných filmů, je třeba tento problém reflektovat. Reakce žáků pečlivě sledujeme a pokud neodpovídají našim očekáváním, je na místě je s dětmi formou řízené diskuze analyzovat a diskutovat o nich. Práce s hraným filmem ve výuce na téma studená válka nabízí v tomto případě nejen možnost zjistit, co vypovídá dobové ztvárnění o zkušenostech člověka s mechanismy (mediální) propagandy ale i válečným násilím (Vietnam, Korea). Nemusíme se přitom bránit elementárnímu srovnání filmů mezi sebou, případně srovnání nejen obrazových zkušeností (film, plakát), ale i textu (román, memoáry), krátce by měly být zmíněny rovněž motivy vedoucí k natočení filmu (potřeba společnosti vyrovnat se s válečným traumatem, jeho hrozbou, ideologická manipulace apod.) popřípadě k realizaci filmové adaptace. Žáci si tak uvědomí skutečnost, že filmové médium zobrazuje válku ve vícero podobách. Kromě války na lavici obžalovaných existují i filmy stavící do popředí hrdinskou oběť, statečnost vojáků a jejich povinnost k boji za vlast nebo ideje. Jak dalece je veřejnost médií a propagandou manipulovatelná? Co je ve filmu reálné? Co je vytvořeno pomocí techniky? (Simulace atomové války). Jak dalece se v konkrétním filmu jedná o manipulaci veřejnosti? Co nebo kdo je ve filmu demaskován nebo kritizován? Jakou roli při tom hraje veřejnost a moc, kterou disponují média? Myslíš si, že i naše média dělají tyto věci?

¹⁹ VERNER, P.: *Mediální výchova*. Praha: SPL – Práce, 2007, s. 66-84.

²⁰ (cit. 4. 11. 2009) Dostupné na: <http://clanky.rvp.cz/clanek/o/z/557/MEDIA-A-POLITICKA-PROPAGANDA.html/>.

²¹ Srov. blíže DURMAN, K.: *Popely ještě žhavé. Velká politika 1938–1991. Praha 2004, s. 169–183; 312*; JOST, F.: *Realita – fikce: říše klamu*. Praha 2006; (cit. 5. 11. 2010) Dostupné na: <http://is.muni.cz/elportal/estud/pedf/jso8/avk/ucebnice/lekce.htm>.

Co je to klišé. Rozumí tomu žáci? Jak postupovat, aby porozuměli?

d) Metodické aspekty

Kritériem při výběru vhodných sekvencí se stal pohled žánrově zaměřený na válečný, protiválečný, sci-fi-katastrofický, špionážní a historický film, tematicky na motiv možnosti globálního zničení.

Příklad 1)

Film i román vypráví fiktivní a vymyšlený příběh.

Téma: Protiválečné filmy Četa. Apokalypsa. Oba tituly umožňují vnímat rozpolcené postoje americké společnosti, resp. i protiválečné vyznění, které lze postihnout vhodným sestřihem sestaveným z několika sekvencí:

Pokus se stručně (ústně, písemně) vyjádřit toto poselství. K dispozici nejsou žádná historická fakta, zato však reálné historické prostředí. Ani román, ani film nepředstavují historický příběh v podobě vědeckého bádání nebo dokumentaci autentických pramenů nýbrž příběh. Film i román jsou však zároveň zkušenostní retrospektivní postoje. V obou se především vyjadřují vzory zpracování válečných zážitků. Specifický prvek představuje k časovému období propaganda nebo kontrapropaganda.

Okruhy otázek a podnětů:

- Co se autor jako důležité snaží ve filmu znázornit - zachytit? Jak to dělá? S jakou intencí a výpovědí?
- Jsou autorovy postoje osamocené nebo existují srovnatelná zpracování válečných zážitků?
- Existují i zcela jiné formy a v čem se odlišují?
- Lze autorovy postoje označit za jednoznačné? Lze určit, zda straní konkrétní společenské skupině, státu nebo ideologii?

Příklad 2)

Film i román vypráví fiktivní a vymyšlený příběh žánrově označovaný sci-fi.

Téma: Multiperspektivní srovnání sci-fi titulů Planeta opic (1968, 2001) a Do nitra Planety opic (1970). Porovnání obsahů a závěrečných sekvencí titulů z roku 1968, 1970 a 2001. Vztah ke společenskopolitické situaci doby.

Nejsou k dispozici nejen žádná historická fakta, ale často postrádáme i reálné historické prostředí. Ani román, ani film nepředstavují historický příběh v podobě vědeckého bádání nebo dokumentaci autentických pramenů nýbrž příběh. Film nebo i román jsou však zároveň aktuálními společenskými postoji. V obou se jako společenská objednávka simulují a zrcadlí možné scénáře mezinárodně politického vývoje. Přičemž je ovšem nutno odlišit katastrofický film jako produkt komerční tvorby a zábavního průmyslu. Nepochybujeme o tom, že školní mládež pilně shlédla všechny holywoodské katastrofické spektakly a často se v nich orientuje lépe než leckterý pedagog, záruku úspěchu představují velkolepé filmové triky.

Okruhy otázek a podnětů:

- Co se autor jako důležité snaží ve filmu znázornit – zachytit? Jak to dělá? S jakou intencí a výpovědí?
- Jsou autorovy postoje osamocené nebo existují srovnatelná zpracování fiktivních dějů? Existují i zcela (žánrově) odlišné formy (Dr. Divnoláska) a v čem se odlišují (komedie, parodie, satira)?

Uveď příklady filmů stejného typu. Uveď pouze ty, které neobsahují politická poselství studené války. Takové, které slouží jako komerční produkt spekulace nebo zábavního průmyslu (scénář klimatické katastrofy podle hollywoodského filmu Den poté USA 2004, Drtivý dopad USA 1998 o obřím asteroidu, Sopka USA 1997 o výbuchu supersopky v blízkosti Los Angeles apod.).

Příklad 3)

Film chronologicky mapuje skutečnou historickou událost.

Téma: Historický film USA 13 dní.

Okruhy otázek a podnětů:

Poznamenejte faktografické údaje související s událostí ve filmovém úryvku. Hlavní postavy jsou fiktivní či reálné? Děj je reálný či fiktivní? Porovnejte s encyklopedií nebo internetem. Co je na ní vymyšlené a co odpovídá skutečnosti?

- Které historické události jsou ve filmu přímo nebo nepřímo evokovány?
- Zaznamenejte všechny události, které film zmiňuje!
- Doložte důkazy, že film obsahuje konkrétní část poválečné historie!

Příčino-vztahové prvky:

- Pokouší se film o vysvětlení příčiny, (pozadí) konkrétního historického jevu (zde karibské krize)?
- Proč jsou právě toto téma, historický děj a forma filmově aktualizovány?

Práce s filmem nabízí vedle receptivně-analytických přístupů samozřejmě také nejružnější hravé a tvůrčí možnosti, které se hodí zejména pro žáky 2. stupně ZŠ. Scénická kvalita filmového média a způsob jeho výroby jsou samostatně využitelné pro výukové situace. Konkrétními činnostmi se žáci mohou seznámit s formálními filmovými prostředky. Hraní rolí herců, režie, kameramana nebo producenta povedou u žáků ke střídání perspektivy. Vymaní se z role diváka a podívají se na film jinak. Jak se herec vcítí uje do své role? Proč se kameraman rozhodl pro tento výřez? Jak režisér vytváří scénu? Jak mohu vyjádřit pomocí plakátu estetické kvality a obsah filmu?

Ambice předloženého textu se soustřeďují zejména na úvodní inspiraci mnohvrstevnatým tématem mediální podoby studené války. Skromnou charakteristiku prvotního podnětu je nutno přisoudit i nereprezentativnímu vzorku příkladů vycházejících z teoretických východisek, doplněných nástinami praktické aplikace. Zůstává nicméně skutečností, že bohatost filmové produkce reflektující vyhocené vztahy soudobých dějin dnes představuje zdaleka nevyužitý potenciál. Jeho uplatnění tak může přispět k diskuzi o moderní škole a pojetí výuky nejen optikou oborové didaktiky dějepisu ale i Mediální výchovy. Klíč k úspěchu představuje přeměna žákovsky efektivních témat z pozice zábavy na prostředek účinné vstupní motivace, stejně jako využití obohaceného rejstříku žánrů (katastrofický, sci-fi, špionážní, parodie, satira apod.). Jejich cílevědomá analýza pod dohledem pedagoga přispěje ke schopnosti žáka kriticky posuzovat, hodnotit a konfrontovat mediálně přijímané informace s dalšími zdroji. V konečném důsledku inspiruje tento námětový zdroj v učitelově pojetí výuky rovněž promýšlení jak kulturně historických a didaktických konceptů, tak i jejich metodické podpory.

Summary

**Hyped Conflict III.
(On the fronts of the Cold War through the perspective of subject Didactics of history
and Media Education)**

The text gives an alternative viewpoint of the topic of cold war in the teaching of history in primary school – a topic imparted to schoolchildren by the media outside school independently of the teacher, primarily in the form of films. It emphasises the importance of the film media in shaping the child's historical awareness. It also notes the need for developing the child's skills in analysing the media message, for period of cold war, encoded into characteristic genres feature films. On appropriate examples it offers methodical support for school teaching. It can help to clarify this phenomenon for pupils, not only by the analysis of real and hypothetical conflicts but also the contemporary propaganda.